

BERNAT CAPÓ I EL PARLAR DE LA MARINA ALTA

Vicent Beltran i Calvo

L'OBRA NARRATIVA DEL BENISSER BERNAT CAPÓ, especialment aquella que conté més aspectes etnogràfics, està amerada de solucions lingüístiques pròpies del parlar nadiu, sobretot en el camp lèxic. L'escorcoll d'aquests trets característics del valencià local és l'objectiu del present escrit.

Bandegem d'entrada, per raons metodològiques òbvies, l'obra publicada en castellà i tota la producció literària de caràcter més novel·lesc i, a fi de delimitar el corpus de recerca, prenem com a referència els llibres següents: *Costumari valencià I. Coses de poble*, *Costumari valencià II. Coses de poble*, *Espigolant pel rostoll morisc* i *Terra de cireres*.

És precisament en aquesta literatura de caire costumista on traspua més fàcilment, per part de l'autor, la gran sensibilitat i l'interés manifest cap als parlars valencians i sovint cap a la variació dialectal.¹

Al llarg de la conversa s'ha pogut observar que un dels interlocutors [de la Vall de Gallinera] ha emprat, força sovint, la paraula endemés, perduda a les golfes del record i ara retrobada (TC, 30)

A Benassau, el minxo. A Confrides i a tota l'ampla comarca de la Marina, la coca al calfó (E, 123)

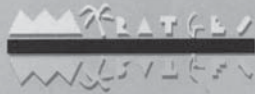
Quan algú utilitzava la paraula entonces —nosaltres tenim aleshores i llavors—, els nostres avis li retrucaven amb allò de: “Entonces”... mig almud i quatre onces” (CV-2, 32)

¹ A partir d'ací els exemples aniran seguits d'una abreviatura que fa referència al llibre d'on s'han extret acompanyats de la pàgina: E (*Espigolant pel rostoll morisc*), TC (*Terra de cireres*), CV-1 i CV-2 (*Costumari valencià/1 i /2*).

*Espigolant
pel rostoll morisc*

Bernat Capó

Cal fer afermament en la paraula endespués [...] Se sol emprar en substitució del mot “abans” o “aleshores”. El cas no té una explicació lògica (TC, 49)

El borinot —també conegut amb el nom d’abelot, encara que menys, [...] és un insecte pelut [...]. La nostra llengua ha recollit la paraula borinot per designar, a més, la persona molt enfadosa (CV-1, 36)

El fet de confeccionar una determinada classe de pa ha forçat la introducció d’un parell de paraules dins el nostre vocabulari: pablanc i pablanquer (CV-1, 181) [L’arreplega Martí i Gadea].

Els tipus de blat més coneguts són aquells que s’anomenen rojal [...] el pelut [...] el tartó o assolacambres [...] i el tarbener. (CV-1, 210)

De vegades aquesta passió pels mots s’acompanya d’una preocupació evident per la necessitat d’incorporar-los al diccionari, perquè, partint de l’àmbit restrictiu, abasten un caràcter més general o universal.

La paraula marà, pel que sabem, encara no ha trobat un raconet al diccionari [...] anar a la mar a prendre el mar (CV-1, 159)

I aquesta inquietud s’acompanya gairebé sempre d’una altra obsessió constant que és la de tenir present en tota l’obra el lector potencial, o més aïna desitjat, que és el sector de població més jove, desvinculat sovint del lèxic tradicional:

A la juvenesa, en la qual pense molt sovint quan escric aquest recull dels nostres costums, segurament no li dirà res aquesta paraula que encapçala l’article [marguà] (CV-2, 147)

Però, si hi ha un fet històric que ha suscitat més interès entre els lingüistes, i del qual Bernat Capó se’n fa ressò, és el tema dels repobladors siscentistes procedents de les Illes que ompliren el buit humà que deixà l’expulsió dels moriscos a la major part de la Marina, la Safor i les comarques veïnes, i que han impregnat el parlar comarcal d’elements lingüístics propis del dialecte balear,² tot i que l’escriptor benisser ho circumscriu únicament al parlar de Tàrbena.

² Vg. A. MAS i FORNERS i J.-L. MONJO i MASCARÓ (2002): *Per poblar lo regne de València... L'emigració mallorquina al País Valencià en el segle XVII*, Govern de les Illes Balears), per a la qüestió històrica, i V. BELTRAN (1995) per a la visió lingüística.

Per la zona que hem començat a petjar [l'Atzúvia, Fornà] hi ha un refrany que posa les coses clares: Entre moriscos i mallorquins, per aquí tots som cosins. (TC, 12)

Un altre clar component de l'origen baleàric d'aquesta gent el tenim en la seua parla. Crec no equivocar-me si afirmo que l'únic poble que conserva certs modismes illencs és Tàrbena. Alguns adjectius, més d'un nom i l'article determinat salat són d'ús comú (E, 164)

L'obra de Bernat Capó es caracteritza per la utilització de mots procedents de dialectes diferents. Al costat de les formes pròpies del català central feina, sortiu i vas hi ha solucions estrictament valencianes com ara granísol, meló de tot l'any, sambori, tendur, etc., o fins i tot d'àmbit restringit com per exemple aponar-se, atifell, entabuixar, matosser, nyas!, preador, recapte, trencallós, xicon. Ametler apareix al costat d'ametlla i no hi manquen els mots o parelles de geosinònims meridionals ací/aquí, jonc, traure/treure, rosetes/mongetes, vermell. No oblidem que l'adverbi de lloc aquí és a la forma utilitzada a Teulada, Xàbia i Dénia; els mallorquinismes fonètics jonc i treure són gairebé generals a la Marina Alta —encara que a Benissa se sent la variant valenciana traure—, mongetes per rosetes de dacsa o panís és un mot d'abast comarcal i l'adjectiu vermell és viu a la Vila Joiosa, Xixona, la Torre de les Maçanes i Castalla.

En definitiva, l'escriptor benisser fa servir un model convergent, que inclou totes les solucions lingüístiques que ofereix la llengua, entre les quals hi ha les variants comarcals o locals, que l'autor posa al mateix nivell que les altres, considerades més generals o estàndards.

Tot i això, hi ha una gradació en la tria del model de llengua, especialment en el lèxic. Un dels recursos més utilitzats per Bernat Capó és col·locar, una al costat de l'altra, la solució dialectal i els sinònims més escampats:

A la tardor, quan el raïm de taula i de verema s'ha tret de les vinyes, hi queden els cabrerots, que són els petits raïms penjats dels sarments com si fossen campanetes i que els talladors van deixant darrere [...] Hi ha llocs on s'anomena bagot, a altres gotim, carroll o singló (CV-1, 41)

El cadirer pobletà ho sabia tot sobre la boga —anomenada també bova i balca (CV-1, 47)

L'albercoc —bercoc en alguns indrets— és fruita poc apreciada (CV-2, 175)

el marxapeu —hi ha qui en diu batedor— de la casa (CV-2, 176)

En alguns indrets de la nostra geografia valenciana, a la panerola li diuen porcellana [...] La paraula panerola fa referència a la petita cuca que s'enrotlla quan la toques [...] i també designa a l'escarabat de cuina [...] La primera accepció de la panerola rebrà diversos noms, que van des de gorrineta, porqueta, gorrinet i gorri fins al porquet de sant Antoni. (CV-2, 177)

I ara ens referim a l'esgarrat de bacallà —conegut com abaejo en algunes comarques— (CV-2, 101)

[Dolçaina] O donçaina, tant se val (CV-2, 91)

El most es posa a coure i, quan trenca el bull, és l'hora de ficar-hi el meló d'Alger —la síndria— (29 CV-1)

De vegades les solucions dialectals apareixen com a forma única:

Som al temps de la collita i la descorfà [...] Al voltant del canyís es descorfava, tirant les ametlles dins un cabàs i les corfes a terra. Aquelles que no es podien pelar, que s'anomenen corfuts, es deixaven a banda (TC, 47)

Fins ara es pot gaudir de la manduca, més endavant ja veurem (TC, 81)

El viatger no ha perdut les ganes de menjar esclata-sangs, que fregit amb l'altre llomello, el del porc, formen un plat exquisit (TC, 84)

El cuscús [...] és una sèmola —blat, ordi, dacsà— que es cou al vapor (E, 55)

La criatura que mor abans de tenir ús de raó rep, entre nosaltres, el nom d'albat, tal vegada tret de la paraula 'alba' (CV-1, 19)

Després, amb el tiràs, s'arplega el gra i es forma allò que el llaurador anomena matalaf (CV-1, 28)

Temps enrere, l'estiu, a més de l'acostumada calor, portava un personatge molt entranyable per als xicons: el xambiter (CV-1, 93)

Granar escales amunt (CV-2, 10)

El marguà —tothom pronuncia maruà— és una peça circular, no gaire gran, com un plat, amb un petit mànec, tota la qual és feta de palma o d'espart; la seua funció és d'avivar el foc (CV-2, 147)

A la meua comarca es diuen xiritxofes, que pose en cursiva perquè aquesta denominació no la trobareu en els llibres de consulta (CV-2, 198)

Si posa pebreres o tomaques, caldrà que faça un tall de mig a mig... Un coent, també tallat o foradat amb una forquilla (CV-2, 204)

Per les nostres contrades, hom manté la creença que dues figues seques i ajuntades formen una xalefa. La realitat, però, és que el nom es correspon, simplement, amb una bacora oberta de dalt a baix i assecada al sol (CV-2, 24)

Tot plegat un repertori de solucions lingüístiques d'àmbit restringit gens menyspreable que mostren la propensió de l'autor cap a la pròpia parla, la qual apareix dignificada al llarg de les seues planes. Caldrà parar atenció especial en tots aquests mots destacats en les cites. D'entrada trobem una preferència pels geosinònims valencians utilitzats a la Marina, com per exemple abaejo, albat, blat, boga, dacsà, esclata-sang, esgarrat, matalaf, meló d'Alger, pebrera o tomaca equivalents al bacallà, mortitxol, forment, bova, panís, bolet/rovelló/pebràs, espencat/mullador/llescat, matalap, meló de l'aigua, pimentó/pebre o tomata d'altres punts de la geografia valenciana. Però la part més esperonadora, la que comporta la contribució dialectal més valuosa, és aquella que deixa surar un grapat de localismes o mots amb poca extensió geogràfica. Es tracta dels següents:

batedor 'brancal, pedrís, banc de pedra o de rajola que hi ha davant de les portes d'entrada de les cases' (Benissa, Calp, el Poble Nou, Senija, Teulada). A la resta de la comarca banquet i portal(et).

bercoc 'albercoc'. Variant fonètica resultant d'una afèresi pròpia de gairebé tota la Marina Alta i una part important de la Baixa.

cabrerot 'gotim, bagot. Singlò de raïm que, després de la verema, es queda al cep sense collir'.

corfut 'ametla que no es pot pelar' (Benissa, Calp, Dénia, Gata, Pedreguer, Teulada, Xaló). Secall a la Vall d'Alaguar, Benigembla, la Vall d'Ebo, Parcent, Sanet).

descorfà 'acte de descorfar o llevar la corfa de les ametles'.

granar 'agranar'. Variant fonètica resultant d'una afèresi pròpia de tota la comarca, on abunden els exemples d'aquest tipus com ara en cabar, gonia, metla, rel, ribar, etc.

marguà 'manxall o ventall de cuina fet generalment de palma per aventar el foc'. Aquest mot s'estén per gairebé tota la Marina Alta i, pel sud, arriba almenys a Altea. Pren generalment la variant maurà(net), encara que a Xàbia sentim la forma marguany i a Senija i a Altea maruà(net).

porcellana 'porquet de sant Antoni, Armadillium vulgare' (Benissa, Senija, Teulada). Els geosinònims comarcals són cuquet de bola, cuquet de

sant Antoni, gorrina, gorrinya i porquet de sant Antoni. Hi ha una errada evident quan l'autor fa equivaldre aquest crustaci a la panerola.

xalefa 'figa seca i oberta'. El DCVB circumscriu aquest mot al valencià meridional.

xiritxofa 'llardó, greixó de porc fregit; pelletes soltes que queden quan es frig el sagí' (Benissa, Senija). A Altea i a Calp hi ha la variant fonètica xiritxofla. La forma més estesa a la comarca és el castellanisme xitxarró, tot i que a Dénia sentim xinxorro, al Poble Nou i a Xàbia, xorrita, i a Teulada, xorruta; tots ells denominacions de caràcter onomatopèic.

Malgrat tot el que s'ha exposat, observem que la modalitat dialectal pròpia no es reflecteix generalment en els diàlegs que l'autor transcriu en boca de la gent de la Marina:

- És la pedra de Benissa / -No, aquesta pedra és nostra./ -Els benissers ens la volien furta. (E, 25-26)

- Doncs, això mateix, ens agradaria saber per on camina vostè (E, 52)

Molt probablement la intenció de Bernat Capó és transcriure uns diàlegs versemblants, creïbles, però amb un català estàndard poc o gens connotat, que defuja els trets locals, cosa respectable i irreprotxable, però que topa amb la voluntat palpable de promoure els mots adés comentats. Una contradicció aparent que es justifica, si més no, per l'afany de cercar un model lingüístic plural, policèntric, en el qual tot el que és català és vàlid i apte de ser utilitzat: un plantejament força lloable i no gens fàcil d'assolir. No oblidem que en una llengua com la nostra tots els intents de creació del propi estàndard personal són elogiabls i més encara quan parteixen d'una coneixença extraordinària i d'una estima immesurable del patrimoni lingüístic heretat. I aquesta és, en definitiva, la tasca i la contribució de Bernat Capó.

Bibliografia utilitzada

- ALCOVER, A. M. (1918): "Dietari de l'Eixida p'el Reine de València i Catalunya Occidental", BDLIC X, 177-178.
- BELTRAN, Vicent (1995): *El parlar de Callosa d'en Sarrià i de les valls de Tàrbena i de Guadalest*, Generalitat Valenciana - Ajuntament de Callosa d'en Sarrià.
- CAPÓ, Bernat (1994a): *Costumari valencià I*. Coses de poble, Edicions del Bullent, València.
- CAPÓ, Bernat (1994b): *Costumari valencià 2*. Coses de poble, Edicions del Bullent, València.
- CAPÓ, Bernat (1999): *Espigolant pel rostoll morisc*, Edicions del Bullent, València.
- CAPÓ, Bernat (2002): *Terra de cireres*, Edicions del Bullent, València.
- CASANOVA, Emili (1994): "Notes sobre el parlar de la Marina Alta", *Aguaits*, 4, p. 75-83.
- COLOMINA, Jordi (1985): "El parlar de la Marina Alta", *La Rella*, 4, Elx, p. 37-54.
- COLOMINA, Jordi (1986): "Mallorquinismes a Tàrbena i a la Marina Alta", *Actes del VIIè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, 1985*, p. 659-678.
- COLOMINA, Jordi (1991): *El valencià de la Marina Baixa*, Generalitat Valenciana, València.